

Sørdalen – samisk kulturlandskap

Utviklingstrekk i møte mellom norsk og samisk kultur

Fagoppgave i kulturlandskap ved NAKUT Bardu 2006
Høgskolen i Hedmark

Vår- og høstsemesteret

Skrevet av Vilhelm Kjelsvik, Sørdalen

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg fragmenter av historien om samisk kultur i Norge og på Nordkalotten. Jeg forsøker å tegne et bilde av hovedtrekk i utviklingen fra nomadiske jegersamfunn gjennom overgang til mer bofaste samfunn, og utviklingen av samisk reindrift slik som vi kjenner den i dag.

En stor del av oppgaven er viet møtet mellom samisk og norsk kulturlandskap, generelt og lokalt i Sør-dalen.

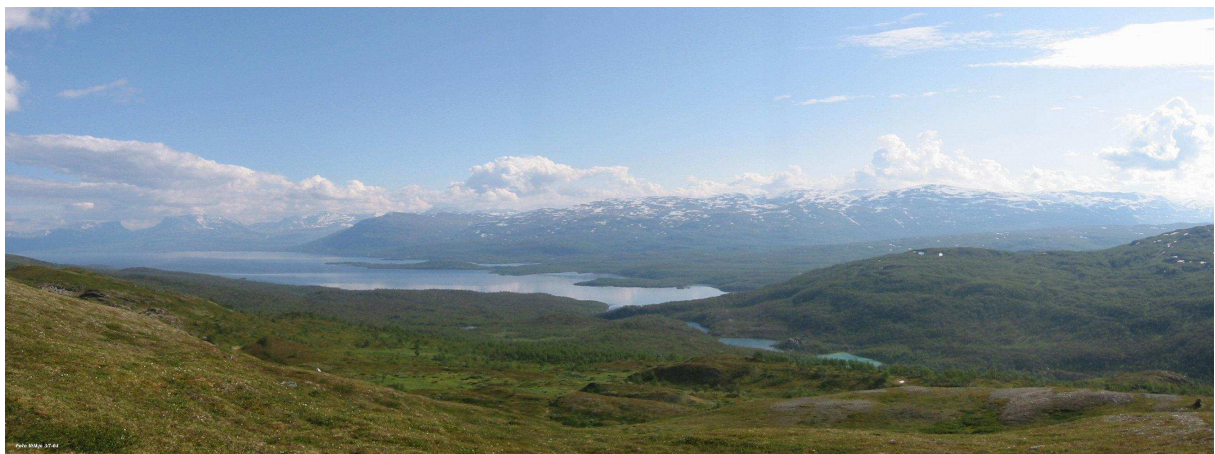
Utviklingen beskrives for større områder og grupper, men tar også for seg deler av den lokale utviklingen i Troms og Bardu kommune. Eksempler fra lokalhistorie og egne opplevelser er brukt for å illustrere hvordan møtene har endret karakter fra næringshensyn til kulturelle møter. Samisk kultur har blitt stuerent i det norske samfunnet og regnes som likeverdig med den norske. Egne foto er brukt i stor grad, men det er også lånt illustrasjoner fra andre. Kildebruk er oppgitt så langt det har vært mulig.

Abstract

This paper deals with fragments of Sámi cultural history in Norway and the Northern part of Scandinavia. I intend to draw a picture of the essential feature in development from nomadic tribal societies of hunters through peeling off for more stabile dwelling, and evolution of Sámi reindeer keeping like we know it today.

A great part of the paper is devoted the meeting between Sámi and Norwegian cultural landscape, generally and locally in Sør-dalen.

The development is described for a greater area and groups, but describes parts of the local development in Troms County and Bardu Community as well. Examples from local history and my own experiences are used to illustrate how meetings have changed nature from trade to meetings with mainly cultural content. Sámi Culture has been house-trained and accepted in the Norwegian society as equal to Norwegian Culture. Mainly my own photos are used, but I have as well consulted illustrations from other sources. Sources are quoted as far as possible.

Torneträsk og Pålnoviken, Lappporten skimtes i bakgrunnen til venstre i bildet. Foto Vilkje 3. juli 2004

Tegning av forfatteren fra oppgave i geografi på folkeskolen i Asker

Forord

Begrepet kultur betyr materiell og åndelig dyrking eller foredling. Kulturlandskap er fysisk landskap og fysiske og mentale tradisjoner knyttet til menneskelig aktivitet og tenkemåte.

Mitt valg av fagoppgave har en forhistorie helt tilbake til folkeskolen i Asker på 50-tallet. Den gang laget jeg en oppgave i geografi om Finnmark og Finnmarks befolkning. Senere kom jeg til Bardu som vernepliktig, og siden har jeg vært her. Interessen for friluftsliv førte meg ut i skog og fjell, og spiren som var født i barneårene fikk ny næring i det samiske kulturlandskapet som møtte meg, på kartet ved samiske navn på fjell, elver og sjøer, og i terrenget ved utallige kulturspor fra tidligere tiders bruk av områdene. Møtet med flyttsamer i en brytingstid har også gitt impulser til fortsatt interesse for samisk kulturlandskap i vid forstand. Det er fragmenter fra disse møtene jeg ønsker å formidle i denne oppgaven. Jeg vil ta for meg hovedtrekk i utviklingen av møtet mellom norsk og samisk kulturlandskap, og illustrere lokale forhold ved bruk av eksempler fra egne observasjoner og erfaringer gjennom ca 40 år.

Jeg vil takke tilfeldighetene som førte meg til Bardu i Indre Troms, og som har gitt muligheter til erfaringer og opplevelser som har vært inspirerende for meg gjennom mange år. Studiet i Natur- og kunnskapsturisme føyer seg inn i rekken av flere særdeles hyggelige hendelser som har kommet i min vei. Takk til Terje Motrøen og Anders Bryn for inspirerende forelesninger, diskusjoner og ekskursionsjoner - og takk for visitten til mitt private kulturlandskap i Sør-dalen...

Sør-dalen, Bardu 27.10.06

Vilhelm Kjelsvik

Innhold

Sammendrag.....	side 2
Abstract.....	side 2
Forord.....	side 3
Innhold.....	side 4
1. Innledning.....	side 5
2. Førhistorisk bruk av nordområdene.....	side 6
2.1. Steinalderfunn og fangstgravsystemer	
2.2. Tidlige historiske kilder.....	side 7
2.2.1. De eldste skriftlige kilder	
2-2.2. Ottars beretning til kong Alfred av England	
3. Områdebeskrivelse, fjellgrunn og landskapsformer	side 7
4. Tamreindrift fra ca 1600 tallet.....	side 10
4.1. Siidasystemet i fjordbygdene.....	side 10
4.2. Gradvis overgang fra jakt og fangst til tamreindrift.....	side 11
4.3. Lovgrunnlaget.....	side 11
4.4. Siidasystemet og samebyene.....	side 12
4.5. Samisk bosetning i Sjørdalen ved Pålnoiken.....	side 13
5. Tre stammers møte.....	side 13
5.1. Kyst og innland, hand i hand.....	side 13
5.1.1 Kontakten mellom forskjellige folkeslag	
5.1.2. Samisk fortellingstradisjon	
5.1.3. Det samiske språket	
5.1.4. En mengde lånord i samisk	
5.1.5. Lenger sør i Norge og Europa	
5.2. Uår i innlandet, utvandring fra Tornedalen til kystbygdene ...	side 15
5.3. Norsk bosetning i Sjørdalen fra 1821.....	side 16
5.4. Møte mellom samisk og norsk kulturlandskap i Sjørdalen	side 17
5.5. Ofotbanen og unionsoppløsningen i 1905.....	side 19
5.6. Andre verdenskrig, et tidsskille.....	side 20
5.7. Kampen om Alta-Kautokeino vassdraget, et nytt tidsskille...	
6. Dagens situasjon i Troms.....	side 22
6.1. Generelt.....	side 22
6.2. Lokalt.....	side 23
6.2.1. Lokal reinbeitekonflikt i dag	
7. Avslutning.....	side 23
8. Litteraturliste og kilder.....	side 24

1. Innledning

1.1. Etter nedsmeltingen av den store isbreen som hadde ligget over Norge i ca 100000 år åpnet naturlandskapet seg for innvandring av planter, dyr og mennesker. For mer enn 12000 år siden var isen borte i kystområdene og landet ble befolket både fra nordøst og fra sør.

1.2. De eldste kjente bosetningene i Norge er på Finnmarkskysten. Ved fjellet Komsa er det funnet spor etter bosettinger som er ca 12000 år gamle. Nedsmeltingen av isbreen skjedde først i kyststrøkene og det ble tidlig en farbar vei over land fra isfrie områder lenger øst til kyststrøkene i nord, ennå mens isen lå mektig over innlandet. Det er ikke sannsynlig at de folk som først innvandret østfra er forfedre til den samiske befolkning i nordområdene i dag. Men uansett har samene fått status som urbefolkning i Norge. Dette skjedde 7. juni 1990 da Norge som det første landet i verden ratifiserte vedtaket fra ILOs arbeidskonferanse i 1989, konvensjon nr.169 om urbefolkninger.

1.3. Jeg vil kort beskrive utviklingen i forholdet mellom den fastboende norske befolkningen og den mer nomadiske samiske befolkningen, knyttet til jakt og fangst i de tidligste tider, og til tamreindrift fra ca 1600 tallet og fram til i dag. Møtet mellom folkegruppene skjedde i de tidligste tider ved handelsvirksomhet, og ren utnyttelse i form av skattlegging av samene, ofte fra flere hold.

1.4. Senere kom konkurransen om ressursene inn som en styrende kraft fra myndighetenes side, og kirken gjorde samefolkets områder til misjonsmark. Politikk, nasjonal og regional, bidro til fornorskingsprosesser som stilte den samiske kulturen helt i bakgrunnen. Først etter Alta-konflikten våknet en ny samisk identitet og fikk etter hvert støtte hos myndighetene.

1.4. Utviklingen har gått raskt og det samiske folk har fått respekt og verdighet hos de politiske myndighetene, og langsomt har også interessen og respekten vokst i brede lag av det norske folk for de særegenheter som den samiske kulturen og det samiske språket representerer. Nå er samisk kultur og samiske forhold daglig beskrevet og debattert i dagspressen, både lokalt i de samiske områdene og i riksmidlene i Oslo. Samisk sang og teater er godtatt som likeverdig med norsk, og framføres daglig i etermediene og fra scenen. Mari Boine, samisk artist fra Finnmark, fylte nylig 50 år på turné i Tyskland, og ble spontant hyllet av publikum da de ble klar over fødselsdagen.(NRK 1).

1.5. Likevel er det en betydelig skepsis og uvitenhet knyttet til samiske forhold hos store deler av den norske befolkningen. Spesielt kommer dette til uttrykk når det gjelder retten til land og vann. Opprettelsen av Samerettsutvalget, og som en følge av det, Finnmarkseiendommen, har ført til et engasjement rundt disse prosessene som viser dette svært tydelig.

1.6. Igjen er det kamp om ressursene som er drivkraften, og som gjør at både myndighetene og vanlige folk engasjerer seg. Det er også et betydelig konfliktnivå mellom grupper av den samiske befolkningen. Det gjelder kamp om fiskeressursene, konkurranse om reinbeiter og intern uenighet om tolkning av Lappekodisillen av 1751 om grenseoverskridende reindrift, som igjen er blitt aktuell som følge av at Sverige og Norge ikke har klart å bli enige om en ny reinbeitekonvensjon. Lokalt har dette ført til aksjonspreget argumentasjon fra både reindriftsforvaltningen og reindriftsutøverne.

2. Førhistoriske jakt- og fangstsamfunn

2.1. Steinalderfunn og fangstgravsystemer

2.1.1. Det er gjort en rekke funn av steinalderbosetning i Nord-Norge. Det var tidlig antatt at kyststrøkene ble bosatt først, og undersøkelser og funn har vært mest hyppige her. Det er avdekket en rekke boplasser langs kystlinjen oftest lokalisert på steder som egnet seg godt til fiske og fangst av havdyr. Det har vært en landheving etter avsmeltingen av innlandsisen og boplassene som da de var bebodd lå nær stranden, ligger nå høyere opp. Funn av redskaper og avslag etter redskapsproduksjon og kokegroper viser at boplassene har vært brukt over lang tid. Helleristninger er funnet mange steder og viser jakt og fangstscener. Det er også funnet avbildet gjerder for fangst av villrein. Det er ikke funnet bygningsrester fra tidligste tider. Det kan bero på at bygninger har vært små og laget av lett nedbrytbare materialer.

2.1.2. Lenge ble det antatt at innlandet ikke var bosatt i steinalderen fordi det ikke var gjort funn her. Men det var heller ikke gjort utgravinger, og når det omsider ble gjort undersøkelser viste det seg at det var steinalderboplasser også i innlandet. Tidligere var det kjent at det var store fangstgravsystemer i innlandet, men disse var ikke datert og ble tilskrevet nyere tid.

2.1.3. Ved Leinavatn i Bardu har professor Blankholm fra Tromsø museum gjort utgravinger av en steinalderboplass og gjort rike funn av redskaper og avslag fra redskapsproduksjon. Boplassen ligger ved bredden av elva der den renner ut av Leina ned mot Altevatn. Like ved ligger et stort fangstgravsystem for villreinfangst med mange dyregraver. Det kan se ut som systemet er utbygd i flere omganger. Verken funnene ved boplassen eller fangstgravsystemet er endelig bearbeidet og datert. Nordmenn har lenge kjent til fangstgravsystemet, men respekten for kulturlandskapet har vært liten, og noen av dyregravene er brukt som søppelplass og feltlatrine.

2.1.4. Interessen blant lokalbefolkningen har vært økende etter at det ble startet arkeologiske undersøkelser, og professor Blankholm har holdt et foredrag på Setermoen om steinalderfunn i nord, og spesielt om funnene i innlandet. Boplassen ved Leinavatn ble da brukt som referanse. Kunnskap og informasjon er avgjørende for forståelse og respekt mellom folkeslag. Det har ennå ikke vært mulig å bestemme hvilke folkeslag som har hatt boplass ved Leina i Bardu.

Ved utløpet fra Leinavatn mot Altevatn, og her bodde det folk i steinalderen. Foto Vilkje14.09.06

2.2. Tidlige historiske kilder

2.2.1. De eldste kildeskrifter

2.2.1.1. Samene er omtalt i tidlige historiske skrifter. Den romerske historikeren Tacitus beskriver i år 98 e.Kr. i sin bok Germania et jegerfolk som bodde langt mot nord og som benevnes som fenni. Den greske forfatteren Prokopios og østgoteren Jordanes nevner skridfinner som betegnelse på samer på 500 tallet. Skridfinner henspiller på at de gikk på ski. (av norrønt skriða = løpe på ski).

2.2.2. Ottars beretning til kong Alfred av England

2.2.2.1. Høvdingen Ottar fra Lenviks fortelling til kong Alfred av England rundt 890 beskriver samene som et jeger- og fangsfolk som levde i små grupper i innlandet og enkelte steder nordover langs kysten. Ottars beretning ble nedskrevet og tatt vare på i England, og kom senere med som tilføyelse til et historisk verk av den romerske presten Orosius, og som ble en klassiker i Europa. Slik er beretningen bevart for ettertiden. (Tromsø museum, Ottar, 5/95).

2.2.2.2. Ottar forteller at han bodde ved Vesterhavet lengst nord av alle nordmenn, og at han var en mektig mann med store rikdommer. Han forteller at han hadde 600 usolgte tamme reinsdyr og av dem var 6 lokkerein som var særlig høyt verdsatt. Lokkerein ble brukt av samene til å fange villrein.

2.2.2.3. Rikdommen fikk han ved jakt og fangst av hval og hvalross, og skattlegging av samene. Samene ble skattlagt etter byrd og stand. *"De mest fornemme måtte betale 15 mårskeinn, 5 reinskinn, ett bjørneskinn og 10 ambarer fjær. Dessuten en bjørne- eller oterskinnskoft og 2 skipstau, hvert av disse skal være 60 alen langt, det ene laget av hvalhud og det andre av selhud"*, ifølge Ottars beretning. (Tromsø museum, Ottar, 5/95)

2.2.2.4. Møtet mellom nordmenn og samer på Ottars tid synes å være preget av handel og skattlegging. Det er den samme form for samkvem som har preget kontakten mellom urfolk og mektigere innvandrere i alle verdensdeler til alle tider. Den sterke har utnyttet den svake...

2.2.2.5. Ottars beretning er en sekundær skriftlig kilde. Hans reisebeskrivelser kan verifiseres, men når det gjelder egen fortrefelighet og rikdom kan han ha vært mindre nøyaktig. Det er lett tenkelig at han ville framstå som en mektig mann ovenfor kongen, og kan som nordmenn ofte gjør i godt lag, ha lagt litt vel mye til når det gjelder egen formue og makt.

3. Områdebeskrivelse, fjellgrunn og landskapsformer

3.1. Sjødalen, som er utgangspunkt for min oppgave og sentral når det gjelder deler av innholdet i oppgaven, ligger i Bardu kommune i Troms fylke. Bardu kommune er den eneste kommunen i Troms uten strandlinje til havet, men har til gjengjeld tre store fjellsjøer som kilde for Barduelva som renner gjennom kommunen og ut i Målselva ved Bardufoss før den når havet ved Målsnes, Målselv kommune. Innsjøene er Altevatn, Leinavatn og Gævdnjajav'ri. De ligger nesten 500 meter o.h., Gævdnjajav'ri noe høyere.

3.2. Fjellgrunnen består av glimmerskifer med betydelige innslag av kalkstein som marmor og dolomitt, og strekker seg nesten inn til svenskegrensen. Det er også stedvis intrusjoner av vulkansk opprinnelse, og noen av de høyeste fjelltoppene har oppstått på denne måten. Istind nord for Setermoen og Råkkunbårri ved Altevattn er velkjente eksempler. Det store innslaget av lett forvitrbart fjellgrunn og innslag av kalk gir området et godt jordsmonn for jordbruk i lavlandet og sommerbeite i høyereliggende områder. I grensetraktene og på svensk side er det grunnfjell som dominerer fjellgrunnen, og her er jordsmonnet mer fattig.

Bergveronika som er valgt som kommuneblomst i Bardu, vokser på kalkrik grunn. Foto Vilkje 2006

3.3. Hovedretningen på fjordene ved kysten og fjorddalene innover i landet er øst-vest og har gitt navn til hoveddalføret i Bardu, Østerdalen. Sørдалen er en sidedal mot sør ca 18 kilometer sørøst for Setermoen, "Bygdebyen," som enkelte liker å kalle kommunesenteret. Sørдалen går helt inn til svenskegrensen ved Pålnoviken i den store svenske innsjøen Torneträsk.

3.4. De dype dalene og de store innsjøene har vært naturlige grenser for villreinens trekk fra lavbeite om vinteren i de store skogene i grunnfjellsområdene på svensk side av grensen til sommerbeite i de norske høyfjell og de kystnære halvøyene mellom fjordene. Villreinen er et flokk- og vandedyr og har fulgt dette vandringsmønsteret i tusenvis av år etter istiden, og menneskene har fulgt etter villreinen og utnyttet spesielle landskapsformer til organisert villreinfangst.

3.5. De store fangstsystemene ligger nettopp i villreinens trekkruter og på steder der landskapsformene tvinger reinen til å passere. Dette gjelder fangstsystemet ved Leinavatn der reinen har hatt vadested over den korte elvestrekningen mellom Altevattn og Leinavatn. Det samme er tilfelle innerst i Sørдалen ved grenserøys nr 272. Her utgjør Torneträsk en naturlig hindring mot sør og Sørdalens dype kanjon en sperre mot nord. Reinflokkene ledes inn som i

en trakt og må passere på et ganske smalt område på ca 2 kilometer. Her har tidligere tiders mennesker laget et stort fangstgravsystem.

3.6. Den svenske forskeren Ernst Manker har kartlagt systemet til å bestå av 4 delsystemer med til sammen 213 dyregraver. Det ligger en berømt offerplass i tilknytning til fangstgroppsystemet. Svensken Carl Johansson var den første som ga en utførlig beskrivelse av fangstsystemet og offerplassen. (Israel Ruong, Samerna, 1969, s.38-39)

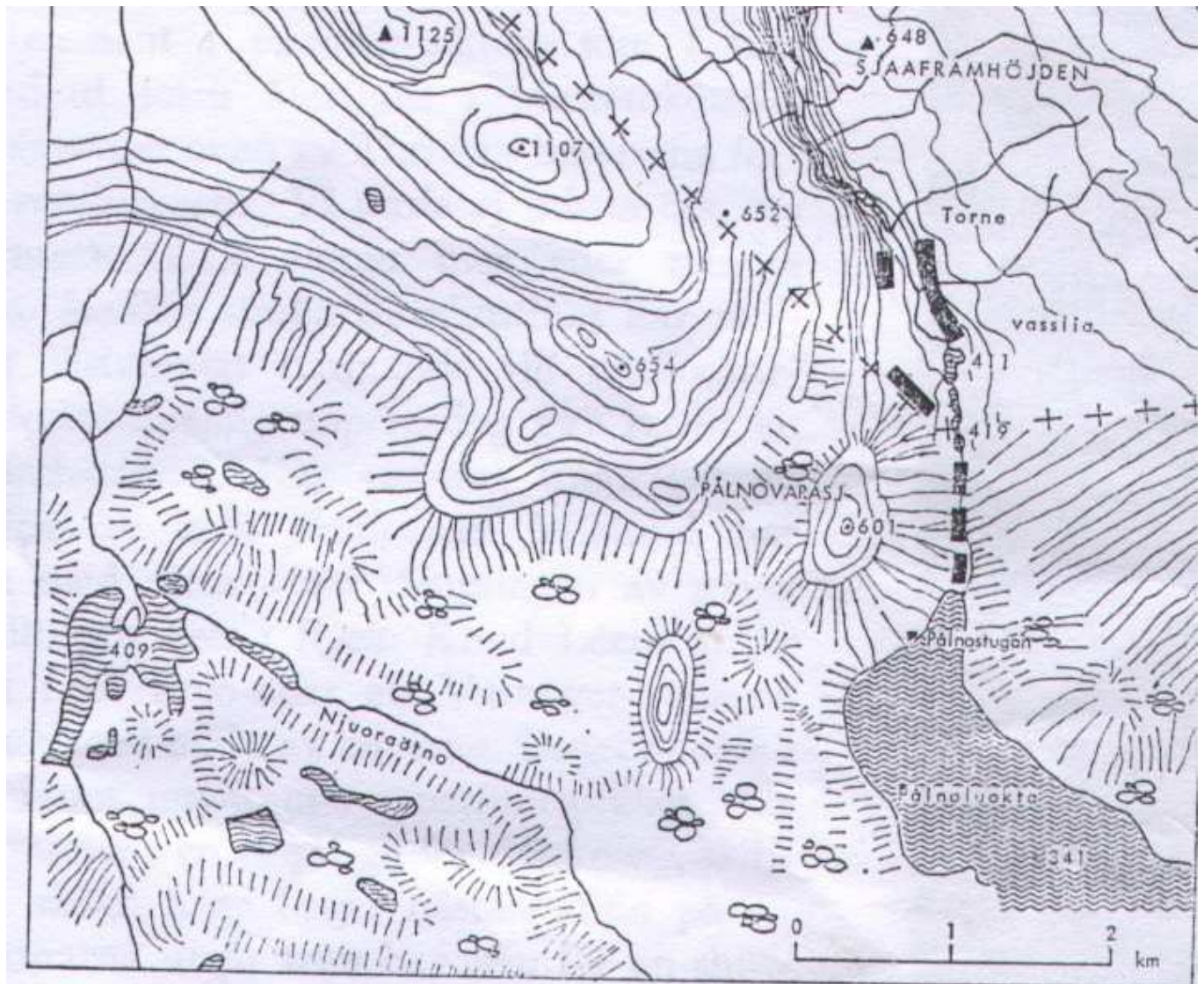

Fig. 4. Fångstgroppsystem vid Pålnovuoddo, mellan Ruonko (Sördalens kanjon) och Pålnoviken.

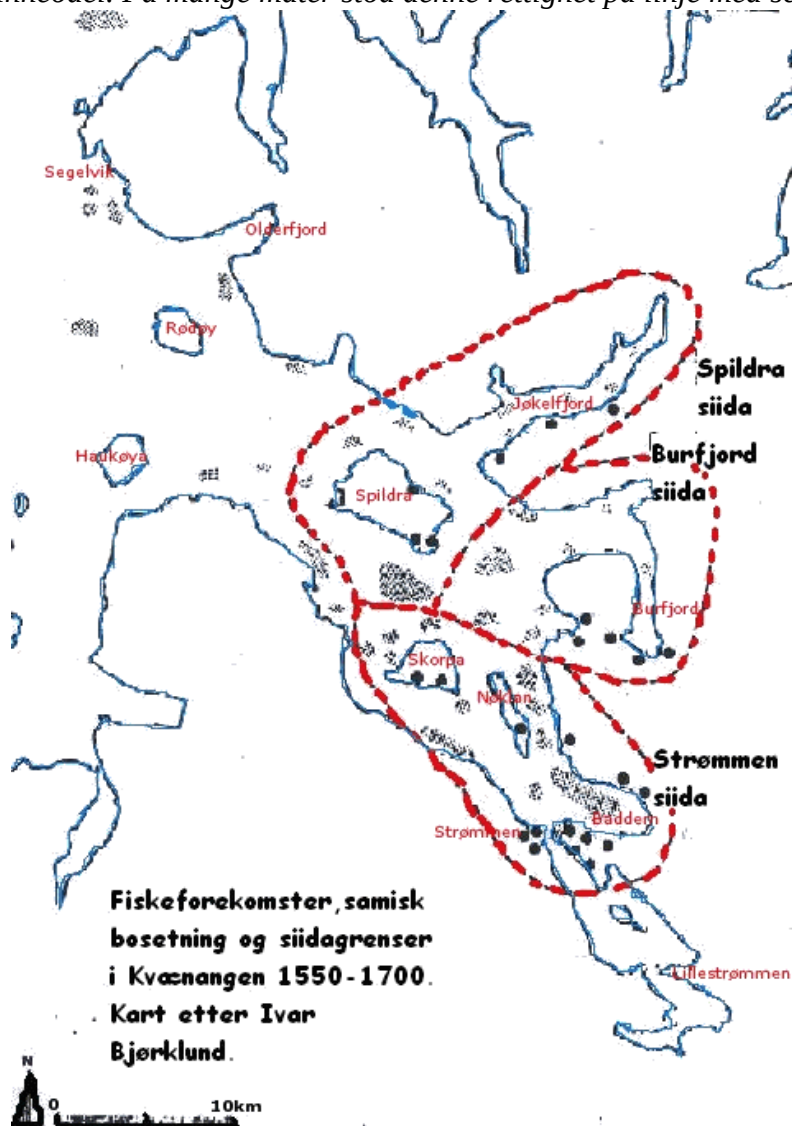
Utsnitt av kart Fig 4 side 39, Israel Ruong, Samerna, 1969, (2. utgave 1971)

4. Tamreindrift fra ca 1600-tallet

4.1. Siidasystemet i kyststrøkene

4.1.1. Historiske kilder beskriver samene som et stammefolk. Fellesskapet ble ivaretatt av en siida organisering med fellesskap i jakt og fangst, og dette fellesskapet ble fortsatt selv om enkelt samer ble mer bofaste ved kysten og ikke lenger fulgte villreintrekket til innlandet om høsten.

4.1.2. Begrepet finneodel ble brukt om boplassene til mer fastboende sjøsamer. Disse boplassene lå i fjordene, mens kvener ryddet jord i fjordbotn. Kvenene kom fra innlandet i Finland og Tornedalen og levde av jordbruk og skogrelatert virksomhet. Finneodelen var ervervet ved lang tids bruk, sedvanerett. Ved kysten ble hovedvekten lagt på fiske og fangst av havdyr mer enn på den tradisjonelle jakten. Jordbruk og fedrift ble en ny næringsvei for jeger- og fangerfolket i tillegg til fiske og fangst. Fra bygdebok for Karlsøy i Troms har jeg følgende sitat: *"Vi ser altså at det ikke fantes norske selveiere i prestegjeldet på 1600-tallet, mens de samiske jordbrukere inne i fjordene fortsatt satt med eksklusive bruksrettigheter som etnisk gruppe, finneodel. På mange måter stod denne rettighet på linje med selveie."*

4.1.3. Sjøsamenes gårder i dette området var opprinnelig ikke skyldsatt, men fra første del av 1700 tallet ble eiendommene innført i matrikkelen og skyldsatt. Dette ble godt mottatt av oppsitterne som da følte en større trygghet knyttet til eiendomsretten og til nedarvede rettigheter ervervet ved sedvane. Andre steder levde bofaste samer mer som husmenn eller leilendinger allerede på 1500 tallet. (Bygdebok for Karlsøy)

4.2. Gradvis overgang fra jakt og fangst til tamreindrift

4.2.1. Allerede på Ottars tid hadde samene lært å temme rein til spesielle formål. Ottar nevner spesielt lokkerein ved villreinfangst. Det er tenkelig at overgangen til tamreindrift slik som den er kjent fra nær fortid gikk gradvis. Vanskeligere tilgang til nok villrein, bedre organisering av handel og statsforvaltning både i Norge og Sverige, og større konkurranse om ressursene kan ha hatt betydning.

4.2.2. Samene fortsatte flyttingene etter de gamle villreintrekkene selv om reinflokken nå ble gjetet døgnet rundt. Reinen er lett på foten og kan hvis den blir jaget av rovdyr spre seg over et stort område. Det vil da være svært arbeidskrevende å samle dyrene igjen til fots eller på ski. Hunden ble en uvurderlig hjelper for reingjeterne for å holde flokken under kontroll.

4.2.3. De åtte årstiders folk er et navn på reindriftnomadene på Nordkalotten. Navnet henspiller på den omfattende arbeidsdelingen gjennom året for siidaen, det samiske arbeidsfellesskap. De forskjellige årstiders fortrinn for reindriften utnyttet optimalt fra vinterlandet i de store furuskogene ved Bottenviken eller i Finland til sommerlandet ved Atlanterhavets kyst i Norge. Flyttingene gikk langs velkjente veier for reinen, de samme trekkveiene som villreinen brukte i tidligere tider. Og alle områder og boplasser på den lange flyttveien hadde sine travle gjøremål og sine spesielle gleder. *”Varje årstidsland är vid ankomsten årets bästa – som en velkomnande famn. Och den djupaste famnen är kanske vinterskogen.”* (Sitat s.191, De åtta årstidernas folk, Ernst Manker)

4.2.4. Den tradisjonelle samiske reindriften utnyttet de naturgitte forhold optimalt uten å forbruke ressursene, og hele reinen ble nyttet til livsopphold. *”Mor brukte alt på reinen,”* fortalte den gamle reingjeteren på 1960 tallet. Den gamle formen for reindrift var økologisk reindrift på sitt beste. Utfordringene i dag er knyttet til for høyt reintall og overbeiting, og stadig økende slitasje etter barmarkskjøretøyer.

4.3. Lovgrunnlaget

4.3.1. Internasjonal storpolitikk førte til endringer av nasjonale grenser og i 1751 ble det inngått en avtale mellom Norge og Sverige om grenseoverskridende reindrift. Samene fikk avtalefestede rettigheter i begge land slik at den tradisjonelle økologiske reindriften kunne fortsette uhindret, men med rettigheter og plikter nedfelt i en skriftlig og uoppsigelig avtale, Lappekodicillen.

4.3.2. Avtalen var et ganske enestående rettsdokument for sin tid og vitnet om en høy rettskultur. Det er i forarbeidene til Lappekodicillen nevnt at det var nødvendig å *”konservere den lappiske nation”*, (Geir Bjernes og Karl-Magnor Olsaker, Diedut Nr 4, 1980) Særlig viktig var det at rettighetene skulle bygge på gammel sedvane, og det er omtalt rettigheter knyttet til reindrift, jakt og fiske og fangst av hval m.m. At avtalen ble vedtatt å være uoppsigelig har vært vanskelig å forholde seg til for ettertiden, og gjennom flere nasjonale lover har rettsvernet for samene gradvis blitt innskrenket.

4.3.3. Koloniseringen av Bardu og Målselv på slutten av 1700 tallet førte til konflikter mellom de nye bureiserne sørfra som hadde med seg sin rettsoppfatning knyttet til jordbruk og eiendomsrett og samenes gamle sedvanerett. Dette førte til et nytt syn hos myndighetene på innholdet i Lappekodicillen, og resulterte etter mye arbeid gjennom mange år til Felleslappeloven av 1883. Loven bygget på sedvanekriteriene fra Lappekodicillen og gjaldt for Sverige og Norge sør for Finnmark, og ble supplert med en tilleggslov i 1897. I tilleggsloven av 1897 har myndighetene i stor grad forlatt intensjonen i Lappekodicillen og mener seg berettiget til fritt å regulere den samiske bruken av områdene.(Diedut Nr 4, 1980)

4.3.4. Karlstadkonvensjonen etter unionsoppløsningen i 1905 ga fortsatt samene rett til grenseoverstigende reindrift etter gammel sedvane, men norske myndigheter var lenge svært negative til å videreføre en avtale tuftet på prinsippene i Lappekodicillen.

4.3.5. Reinbeitekonvensjonene fra 1919 (1948), 1972 (1985) har senere regulert den grenseoverskridende reindriften. Konvensjonen opphørte 1. mai 2005, og ennå i dag har ikke Norge og Sverige blitt enige om en ny avtale. Dette har ført til at svenske reindriftutøvere hevder at det er Lappekodicillens tekster som er gjeldende rett. Norske myndigheter har ensidig vedtatt en lov som viderefører reinbeitekonvensjonen fra 1972 med tillegg som gjeldende lov.

4.4. Siidasystemet og samebyene

4.4.1. Samene som hadde vinterboplasser i Jukkasjärvi hadde tradisjonelt flyttet til kysten i Norge om sommeren, og hadde en intensiv driftsform med gjeting av flokkene og melking av simlene. Reinmelk ble brukt til osteproduksjon for salg og lagring til bruk om vinteren.

4.4.2. Etter at grensen mellom Finland og Norge ble stengt i 1852(Tromsø museum, Ottar Nr 1/06 s. 4) for norsk reindrift etter en konflikt med Russland om fiskerettigheter, flyttet mange samer fra Finnmark med sine reinflokker til Karesuando i Sverige. Mellom Sverige og Finland var grensen åpen for flytting med rein til de tradisjonelle vinterbeitene i Finland. Men finnmarkssamene hadde en mer ekstensiv form for reindrift og det ble interne konflikter med den opprinnelige befolkningen i områdene som hadde en mer intensiv driftsform. Etter noe tid ble den ekstensive driftsformen vanlig blant alle reindriftsutøverne.

4.4.3. Felleslappeloven fra 1883 hadde innført inndeling i reinbeitedistrikter, og reinbeitene i Bardu kommune ble delt mellom Saarivuoma og Talma samebyer(siidaer), Saarivuoma på nordsiden av Altevatn og Talma på sørsiden. Den inndelingen gjelder fortsatt i Altevassområdet, men med store begrensninger. Saarivuoma har sommerbeite øst for Gaskasjåkka nær vestenden av Altevatn, og Talma har sitt område øst for Sjørdalen i Øvre Bardu.

4.4.4. Egen svensk lov om reindrift kom i 1886, tre år etter Felleslappeloven, og innførte begrepet lappby eller sameby som brukes i dag. Det innebar at en gruppe reindriftsutøvere fikk et bestemt avgrenset område til sin disposisjon for reindrift. Det var ingen ny reform for samene, men staten gjennomførte en presisering og inndeling av geografiske områder bestemt for reindriftsformål. Siidasystemet har eksistert som organisasjonsform for samene helt siden jakt- og fangstsamfunnet, og også blant mer fastboende sjøsamer, ifølge Ivar Bjørklund, Tromsø museum.

4.5. Samisk bosetning i Sørдалen ved Pålnoviken

4.5.1. Den ekstensive formen for reindrift som finnmarksamene hadde med seg utnyttet naturlige hindringer for reinen i landskapet og det var mer rasjonelt med organisert fellesinnsats når det gjaldt gjeting, kalvemerking og skilling av rein før flytting til vinterbeitet. Sammen med endrede krav til bolig ble det mer vanlig at siidaen bodde samlet på utvalgte plasser, og det ble vanlig med hus eller torvgamme til bolig. Ifølge Israel Ruong, (Samerna, 1969, s. 136) ble den første torvgammen i Talma siida bygget i Pålnoviken i vestenden av Torneträsk i 1885.

4.5.2. Her bodde folk om våren, sommeren og høsten helt fram til ca 1940. Nærhet til Ofotbanen og turiststasjonen i Abisko førte til gryende turisme, og samene utnyttet dette som tilleggsnæring. Samene hadde både kyr og geiter, og én av dem som bodde i Pålnoviken, Ellen Partapouli, har fortalt til Jan Sørmo som bor på den innerste gården i Sørдалen, at hun kunne huske at geitene overvintret på gårder i Sørдалen, og at hun førte dem dit som 19 åring.

4.5.3. Det gikk lenge båtrute fra Abisko til Pålnoviken. Men i 1940 ble det bygd militære installasjoner ved grensen til Norge, og den samiske befolkningen flyttet sine boplasser til Djupviken ved nordsiden av Torneträsk noe lenger mot øst.

4.5.4. Reinbeitekonvensjonen fra 1919 stilte krav til samene som flyttet til Norge om sommeren at hele familien skulle flytte med. Nå som bosetningene var mer samlet flyttet familiene samlet til sommerboplassen i Norge, men for at reisen ikke skulle bli for lang ble boplassen lagt nær opp til grensen. Her ble det holdt skole for barna om sommeren. Bare reingjeterne flyttet med flokken til sommerbeitene lengst vekk fra grensen. Kvinner og menn har tradisjon for likeverd når det gjelder reindriftsutøvelse, og de eldste kildene forteller at kvinnene også gikk sammen med mennene på jakt. En vignett i Olaus Magnus' "Historia" fra 1553 viser en kvinne i følge med menn på jakt.(Ernst Manker, De åtta årstidernas folk, s. 19)

5. Tre stammers møte

5.1. Kyst og innland, hand i hand...

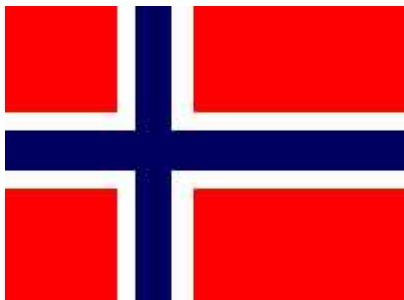
5.1.1. Kontakten mellom de forskjellige folkene på Nordkalotten har eksistert fra veidesamfunnets tid. Villreintrekket førte reinsjegerne til kysten om sommeren og til innlandet om høsten. Ottar beskriver handel og skattlegging av samene som en viktig inntektskilde. Samene kom også i kontakt med svenske myndigheter og russere eller tsjuder som skattla dem. På grunn av spredt organisering i mindre stammesamfunn var de et lett offer for den sterkeste rett.

5.1.2. Samisk fortellingstradisjon viser dette gjennom utallige historier om møter med både nordmenn og tsjuder. I navn i fortellinger og på landskapsformer eller steder går "stallo" og tsjude ofte igjen. Særlig "stallo" er hyppig nevnt. Navnet henspiller trolig på ordet for stål (stalj er russisk for stål), og er navn på russere(kareler) eller andre med stålbrynje og stålhjelm. (Adolf Steen: "Stallo", En studie. Kristiansand S. 1967, side 5). Fortellingene dreier seg om hvordan den samiske helten klarer å lure eller nedkjempe "stallo" eller tsjudene ved list og klokskap, og godt lokalkjennskap. I historien om "Veiviseren", som også er filmet av Nils Gaup, og har gått seiersgang rundt hele landet, vises hvordan samene ved kløkt lurer og nedkjemper en overmakt.

5.1.3. Det samiske språket som har mange ord felles med både norrønt og finsk har ikke noe ord for krig. Det skyldes sannsynligvis at stammene ikke har hatt felles organisering seg imellom slik at de representerte en nasjon eller en krigsmakt. Første gang begrepet "nation" nevnes i forbindelse med samene er i forarbeidene til Lappekodicillen. Etter kampen om utbygging av Alta-Kautokeino vassdraget i perioden 1979 – 1981 har begrepet fått ny næring, og brukes i dag av enkelte om hele det samiske folk på Nordkalotten. Samene har fått eget offisielt flagg og felles høytidsdag 6. februar for hele Nordkalotten.

5.1.4. Samefolkets dag markeres i Norge, Sverige, Finland og Russland og er et viktig symbol for et samlet samisk folk på tvers av landegrensene. Dagen feires til minne om det første samiske fellesmøtet 6. februar 1917. Dette møtet la grunnlaget for det landsdekkende og tverrnasjonale samesamarbeidet som har utviklet seg fram til i dag.

5.1.5. Dagen ble først feiret i 1993, men det var under Samekonferansen i Helsingfors i 1992 at både det samiske flagget og en offisiell melodi ble godkjent. Samefolkets dag blir markert mange steder denne dagen, og det viser at samisk kultur er sterk og livskraftig. Samefolkets dag ble offisiell flaggdag i Norge i 2004.

5.1.6. En mengde lånord i samisk har forvirret språkforskere i lang tid. Ord som beskriver jordbruk eller jordbruksrelaterte forhold har samisk fra norrønt. Det gjelder også statsrettlige og samfunnsrettlige begreper. Men samisk har også mange lånord fra finsk. En forklaring er at samene har bodd lenge i nær kontakt med både norrøn- og finskspråklig påvirkning gjennom relativt nært samkvem. Det kan tolkes som om kontaktene mellom folkeslagene har vært overveiende til det beste for alle parter, fredelig sameksistens til tross for fortellingstradisjon som kan berette om rov og udåd utført mot enkeltsamer og grupper av samer, og en rekke mindre pene karakteriseringer av samer spesielt blant nordmenn i nordområdene.

5.1.7. Lenger sør i Norge og i Europa har interessen for samene vært stor i lang tid og de har fått et eksotisk preg gjennom omtale i bøker og andre skrifter. Mange forskere har gjort samene til forskningsobjekter på både godt og vondt. Boken om Lajla av Jens Andreas Friis, utgitt første gang i 1881, ga mange den første innføring i samisk liv på vidda, og ennå mer dramatisk virket fortellingen da den ble film i 1929. Boken, og filmen som var uten lyd, beskriver hvordan et norsk barn i en komse kom bort på vidda da morens pulk veltet ved et uhell. Komsen med barnet ble funnet og tatt vare på av samer. Barnet vokste opp som same og fikk først i voksen alder klarhet om sitt egentlige opphav. Jeg husker at jeg så filmen om Lajla i tidlige barneår i Asker, og fant den utrolig fascinerende og eksotisk, og boken har jeg lest flere ganger. En restaurert utgave av filmen ble satt opp som åpningsfilm ved stumfilmfestivalen i Tromsø i september 2006.

(Kilde: http://www.aftenposten.no/kul_und/film/filmfestivaler/article1389716.ece)

5.2. Uår i innlandet, utvandring fra Tornedalen til kystbygdene

5.2.1. Tornedalen hadde i tillegg til samisk befolkning også stort innslag av jordbrukere som hadde innvandret fra Finland. Men med økt befolkning ble det nødvendig å rydde åkerland i innlandet på mindre egnede steder over den marine grense. Her var avlingene, spesielt av korn, svært frostutsatt. Dikteren Johan Ludvig Runeberg (1804 – 1877) beskriver dette godt i diktet "Bonden Pavo" som gjentatte ganger ble ønsket i reprise den gang NRK sendte programmet "Ønskediktet".

5.2.2. Diktet beskriver den fortvilte kampen for tilværelsen mot en nådeløs natur, og samholdet mellom de som kjempet. Første linje begynner slik: *"Høgt blant Saarijärvis moar bodde bonden Pavo på et frostig hemman, skjötande dess jord med trägna armar; men av Herren väntade han växten."*

5.2.3. Med bakgrunn i denne skildringen av levevilkårene i innlandet er det forståelig at enkelte utvandret til kyststrøkene i Norge, og slik befolket store deler av Finnmarkskysten og deler av Nord-Troms. Kvenene med finsk som morsmål ble den tredje folkegruppen i de norske fjordbygdene, og bosatte seg i hovedsak i fjordbotnene.

5.2.4. Det kom også innvandrere fra Tornedalen til Bardu, og det er ganske mange som i dag kan føre slekten tilbake til Tornedalen. Tidligere var det ikke så stor status i Bardu å ha slekt blant samer og kvener. Det var bare slektskap med de første innvandrerne fra Østerdalen og Gudbrandsdalen som ga status. Av den grunn har det lenge vært lite snakk om forbindelsen som ganske mange i Bardu har til Tornedalen. I dag er slektsgransking populært og enkelte har gjenfunnet fjerne slektninger.

5.2.5. "Barn av østenvinden" er et begrep som har vært nevnt i sammenheng med de svenske flyttsamene. Det har vært med en negativ vinkling, og gikk ut på at samene røvet små barn i Tornedalen, tok dem med under vårflyttingen og solgte dem til nordmenn. Det er et faktum at samene førte med seg både voksne og små barn fra Tornedalen til Norge, og at de fikk betaling for transporten. Men det er trolig at fortvilte foreldre i innlandet på denne måten forsøkte å gi sine barn en bedre oppvekst hos nye "foreldre" i havlandet.

5.2.6. Hans Prestbakmo forteller i sin bok (Natur, tanker og mennesker i grenseland, 2002) om sin tippoldemor: *"Ho var født på Yllitallo gård i Øvre Soppero i 1797 og kom som lita jente en vår med flyttsamene til Vasshaug i Salangen og blei oppfostret der. Det sies at ho blei røvet av flyttsamene da de dro forbi Yllitallo på vårflytting til Norge, og solgt for ei kvige. Dette er nok sterkt overdrevet da det var nært samkvem mellom samer og bygdefolk. Noe som også taler mot røveri, er at to av hennes søsken seinere kom til Norge og blei naboer med henne i Bekkebotn i Salangen."*

5.2.7. Enkelt samer forlot reindriften som levemåte og ryddet seg små gårder i sommerlandet. De beste områdene ved kysten var opptatt av andre, men i områder litt lenger inn i landet var det fortsatt ledig jord. Slik ble "Markabygdene" bosatt og begrepet "markasamer" etablert. Lokalt gjelder dette bosetningen i Øvre Salangen, Spansdalen og deler av Gratangen. Vigdis Frivoll, født og oppvokst på gården Frivoll i Øvre Salangen, har fortalt meg at hennes far hadde rein som ble passet av slektninger i Talma sameby helt fram til 1972. Ellers fortalte hun at hun snakker godt nok samisk til å kunne samtale med sine slektninger i Talma når hun treffer dem i Norge.

5.3. Norsk bosetning i Sørдалen fra 1821

Gammelstua på Melhus restaurert og pyntet til bryllup, og Sørmo lengst sør i Sørдалen Foto Vilkje

5.3.1. Det kom en ny innvandringsbølge til Bardu omkring 1820. I 1801 var det ryddet 10 gårdsbruk i Bardu, men på grunn av nedgangstid hadde tilflyttingen stagnert. I perioden fra 1820 til 1840 økte tilflyttingen, mest fra sør, men det kom også noen fra øst. I 1838 var det 35 bruk i Bardu. Sørдалen ble delt på tvers av dalen til høyeste fjell, og ga plass for 5 gårder. I 1821 fikk 5 bureisere fra Østerdalen rydningsseddel og kunne starte etablering av en ny æra i dalen.

5.3.2. Samene hadde flyttvei (Lars Daniel Svonni, Talma sameby, 1999) langsetter fjellet Rubben og ned i Sørдалen ved Rubbsnyttan. Ved gården Myhre passert reinflokkene Sørðalselva og noen familier flyttet mot sørvest og inn Melhusskaret. Flyttveien gikk på nordsiden av Tverrelva. Andre flyttet mot nordvest langs hoveddalføret mot Setermoen og inn i nåværende Setermoen skytefelt. Ved Brubakken nær vadestedet hadde samene teltplass og tilhold før ferden gikk videre mot fjellbeitene nærmere kysten. Muntlige overleveringer fra en eldre, nå avdød sørdaling, Ludvig Aarhaug, har beskrevet møtet med samene som trivelig, og som en regelmessig hendelse mange satte pris på.

5.3.3. Ekspansjon i jordbruket med skogslått og seterdrift førte etter hvert til konflikter mellom samer og nordmenn i Bardu. To hendelser er meste kjent: Det er drap på en same ved Bonnes i 1838 på grunn av slagsmål etter uenighet om retten til et område som oppsitteren på Bonnes ville ha som slåtteland, men som tradisjonelt hadde vært brukt som leirområde for samene. Hendelsen står omtalt i Norsk Rettstidende for 1842, s. 217 – 219.

5.3.4. I Bardu bygdebok står beskrevet en hendelse på Påvemoen der en oppsitter på Bardujord, Halvor Steien (Kalbækken), fikk flere slag over skuldre og rygg og ble liggende etter slagsmål med samer. Oppsitteren hadde anlagt seter på samenes gamle leirplass på Påvemoen, og samene følte sin sedvanerett truet og gikk til mottiltak.

5.3.5. I Sørдалen synes møtet mellom samer og bumenn å ha vært mindre konfliktfylt. Ekspansjonen i jordbruket førte også her til etablering av setrer, og skogslåtter hvor det var lagelig, men samene brukte bare i liten grad selve Sørдалen til ferdsel eller reinbeite. Naturlige sperrer i landskapet førte til at reinen ikke så lett kom ned i dalen og kunne beite på innmark eller annet slåtteland. Derimot er det kjent at samene hadde geiter og kyr hos bøndene til vinterfôring. På forsommeren når flyttsamene kom med flokken hentet de geitene og tok dem med seg videre. Om høsten på veien tilbake til vinterlandet ble husdyrene igjen etterlatt på gårder i Sørдалen. (Eystein Eggen, Bardu bygdebok, Bind I, 1950)

Jakthytta ved Stag'gonjunki, og rein som beiter i Sjørdalen tidlig på forsommeren Foto Vilkje 13.06.04

5.3.6. Helt konfliktfritt var det nok ikke. Det viser rester etter reingjerde lengst inn i Sjørdalen ved Stag'gonjunki. Her er det mulig for reinen å komme ned i dalen og den kan da beite på setervoller, slåttemark og innmark som tilhører de innerste gårdene i Sjørdalen. Reingjerdet er forlengst til nedfalls og store mengder rein beiter hver vår på grønne spirer nede i dalen. (Egne observasjoner)

Rester etter reingjerde ved Stag'gonjunki, og bunter med ubrukt gjerdestreng i terrenget Foto Vilkje

5.3.7. Oppsitterne på de innerste gårdene, som selv har lagt ned all jodbruksdrift for lenge siden, er fortsatt på vakt hvis reinen komme helt ned på innmarka. Da ringes det til Talma og meldes fra, men det er ikke lenger snakk om erstatning for beiteskader. Jorda er bortleid til brukere som bor i andre deler av bygda, og det er mest gammel refleks som utløses når reinen viser seg på enga i juni måned. De svenske samene som har beiterett øst for Sjørdalen bryr seg lite om at reinen beiter i Sjørdalen, men de vil svært gjerne unngå at reinen går over elva og inn på et annet reinbeitedistrikt. Når det meldes fra om rein på innmarka kommer samene og driver reinen innover dalen. (Muntlig meddelelse fra Jan Sørmo)

5.4. Møte mellom samisk og norsk kulturlandskap i Sjørdalen

5.4.1. Ved bosettingen i 1821 ble samenes rettigheter til flyttveier og sommerboplasser nedfelt i skjøtene til de berørte gårdene. Men dølene brukte utmarka til mer enn skogslått og beitemark for buskapen. Jakt på bjørn var nødvendig for å trygge buskapen, og om høsten, vinteren og vårvinteren var fiske, snarefangst og rypejakt en viktig tilleggssnæring for mange døler. De mer fjerntliggende områdene ble delt mellom de forskjellige gårdene. Det gjaldt Altevassområdet og grensetraktene i Sjørdalen. I disse områdene hadde samene tidligere vært alene om jakt og fiske.

5.4.2. Fiske i Torneträsk ble det slutt på ved unionsoppløsningen i 1905. Dølene hadde båt til dette fisket i Pålnoviken, og denne ble nå kjørt på vinterføre til Gæv'ndjav'ri lenger øst. Men om vinteren var fangst og jakt på rype fortsatt aktuelt på norsk side av grensen. Dette førte til at det ble bygd 2 jakthytter nede i dalen ved Stag'gonjunni. Flere gårder samarbeidet om den første hytta som ble bygd først på 1900-tallet, og det gjenspeiles ved at hytta fortsatt har flere eiere og følger gårdene ved eierskifte. Den andre hytta tilhørte Sørmo, men ble ødelagt av skred og ikke gjenoppbygd før etter lang tid. Tomta ble da flyttet og hytta står i dag ved Kjelelva få kilometer lenger nord.

Tuft etter "Frydenlundgammen" til venstre, og eldre gammetuft like i nærheten. Foto Vilkje 2005

5.4.3. "Frydenlundgammen" ble bygd i Tornevasslia litt inn på norsk side av grensen. Det var med tanke på vinterjakt og også et samarbeidsprosjekt mellom flere. Leidulf Løkseth (†) har fortalt til undertegnede at hans far, Einar Løkseth († 1931), var med på byggingen. Navnet på gammen skulle gi et bilde av hvor bra det var å ligge der på vinterjakt. Lirype ble fanget i snare, og fjellrype som er mindre sky, falt for haglskudd. Fjellrype kan lett skytes på bakken hvis værforholdene er gunstige. Fluktskyting var ikke vanlig blant jegere fra Sør-dalen. Peder Hanstad (†), som var født på Innset og som senere ble gårdbruker på Lundeng i Sør-dalen, var den første som lærte seg fluktskyting i Sør-dalen. (muntlig til undertegnede)

5.4.4. Seterdrift i Sør-dalen ble vanlig på alle gårder som maktet å finne et egnet område. Inne i selve Sør-dalen og i sidedalene var det seter og utslåtter. Det gjaldt både Isdalen og Melhuskaret. Siden lavlandet hovedsaklig bare var flyttvei for samene har konfliktene vært få og godt samarbeid har vært framhevet som det normale i møtet mellom folkegruppene.

5.4.5. Konkurransen om ressursene må ha vært tilstede mellom samisk og norsk bruk av grenseområdene til jakt og fangst selv om meldingene om konflikter er få. Dette kan bero på at norsk bruk tross alt var svært begrenset i grenseområdene, spesielt før det ble bygd jaktgammer og hytter. Eldre kilder viser til skattlegging av fiske i de store innsjøene i Bardu, og fra mellomkrigstiden er det kjent at samer fisket om høsten i Gæv'ndjav'ri, lagret fisken og hentet den på vinterføre med reinslede. Per Gaup † fra Laimoviken nordøst i Torneträsk fisket røye i Gæv'ndjav'ri. (Ludvig Aarhaug †, Sør-dalen) Samen Nikolais Svonni (†) fra Vuoskujav'ri fortalte tidlig på 1970-tallet at hans far hadde båt på Čuolbmajav'ri ved Leinavatn, og fisket der med garn. Samer med beiterettigheter har i dag rett til å fiske til husbehov med garn så lenge de befinner seg i Norge, og er unntatt fra lokale fiskeregler.

5.5. Ofotbanen og unionsoppløsningen i 1905

5.5.1. Byggingen av Ofotbanen førte til at en ny kultur fikk innpass i nordområdet. Det hadde vært anleggsvirksomhet andre steder i forbindelse med gruvedrift helt siden midten av 1600-tallet. Men jernbanebygging i stor målestokk var nytt. Rallarkulturen med kontraktfestet arbeid på anlegg førte til stort behov for transporttjenester, materialer og matvarer til underhold av arbeidsfolk som var sysselsatt. Både samer og andre fant et marked for tjenester og salg av næringsmidler. Ludvig Aarhaug (†) fortalte om sin far som var fra Sørmo, at han leide ei ku fra Sørvalen og til Tornehamn for å selge den som slakt, men han kom ikke til enighet med kjøper og leide kua med seg hjem igjen. Avstanden er ca 35 kilometer hver vei i til dels ulendt terreng. Til tross for at det har vært ferdselsvei i uminnelige tider og at det er et tydelig tråkk hele veien er det kupert terreng med utallige små bakker opp og ned.

5.5.2. Gruvene i Kiruna og jernbanedrift førte til mange arbeidsplasser etter at anleggsperioden var avsluttet. Mange fra distriktene omkring jernbanen, både samer og andre, fikk godt betalt arbeid i gruve, med vedlikehold av banen og som ansatte på stasjonene. Også enkelte fra Bardu reiste til Sverige og fikk arbeid. Noen ble lenge mens andre kom tilbake etter kortere tid. Men til tross for kort avstand over grensen og mange møter mellom de forskjellige kulturene er det fortsatt stor forskjell på kulturen i Sørvalen og langs Ofotbanen.

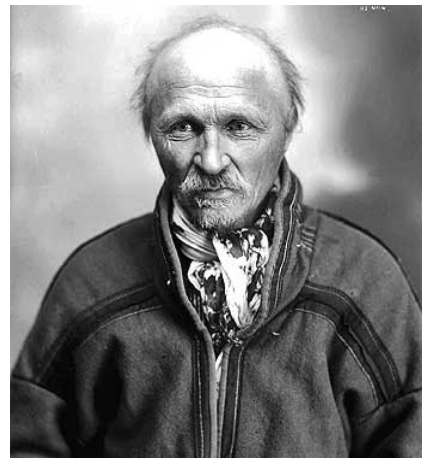
5.5.3. Men industrisamfunnet og velstandsutviklingen i Skandinavia utjevner denne forskjellen i akselererende tempo. Med fri flyt av varer og tjenester er det snart bare nasjonalisme, bygdesjåvinisme og genuin interesse for å ta vare på tidligere tiders kultur som kan føre til at det ikke blir helt likt.

5.5.4. Johan Turi og Emilie Demant møtte hverandre ved en tilfeldighet på Ofotbanen en sensommerdag i august 1904. Johan Turi var en kjent ulvejeger og forteller som bodde i Laimoviken nordøst for Torneträsk. Han tilhørte den gruppen av samer som hadde utvandret fra Kautokeino etter at grensen mot Finland ble stengt i 1852, og levde alene som jeger og reingjeter i Talma sameby. Om sommeren var han med reinflokken til fjellene ved kysten, om vinteren jaktet han ulv i fjellene nord for Torneträsk. Han var 50 år gammel da han første gang møtte Emilie Demant som da var ugift og 31 år.

5.5.4.1. Emilie Demant var dansk kunstmaler som reiste sammen med sin søster, Marie, fra Narvik til Torneträsk stasjon. Hun ville gjøre seg kjent med landskapet og samene. Under togreisen hadde Johan Turi og Emilie vekslet blikk, men ingen kunne den annens språk, og det var først etter avstigning på Torneträsk stasjon at de kom i samtale ved hjelp av en finskspråklig tolk. Det utviklet seg etter hvert et langvarig vennskap som førte til at Johan Turi skrev og utga på samisk og i dansk oversettelse boken "Om samenes liv", "Muitalus samiid birra". Dette skjedde i 1910 og med god hjelp fra Emilie Demant i København og Hjalmar Lundbohm, "Bergakungen" den legendariske direktøren i gruveselskapet i Kiruna. (Artikkel i Dag og Tid av John Gustavsen)

Gruvene i Kiruna har malmreserver for mange års drift, og det planlegges å flytte hele byen. Foto Vilkie

Johan Turi og Emilie Demant Hatt (ble gift med etnologen Gudmund Hatt) Foto fra Internet

5.5.4.2. I "Muittalus samiid birra" forteller Turi i et enkelt naturspråk om samenes liv og levnet. Han har illustrert boken med egne tegninger. Boken ble svært godt mottatt og regnes som den første bok skrevet på samisk av en same. Den ble oversatt til svensk i 1912 og senere til engelsk og tysk, men ennå ikke til norsk, og det til tross for at Johan Turi flyttet til Norge hver sommer og drev jakt i grensefjellene mot Bardu i hele sitt liv.

5.5.4.3. Det kan nevnes at Knut Hamsun kjente til utgivelsen av boken og kommenterte den i en anmeldelse i VG i 1911 på en svært positiv måte. Hamsun skriver i omtalen av boken at språket *"pibler som av Smaabækker, det smaaprater, det har en sproglig Fryktaktighet som gjør det overmaate virkningsfullt."* Dette er senere trukket fram som en kontrast til den oppfatningen om Hamsun at han syntes samer var sleske slik han kan gi inntrykk av i omtalen av Gilbert Lapp i romanene om Benoni og Rosa. (Nordlys, lørdag 30. desember 2000)

5.6. Andre verdenskrig, et tidsskille...

5.6.1. Samisk nomadisme ble sterkt redusert under krigen. Okkupasjonsmakten kontrollerte grensen mot Sverige etter beste evne og tillot ikke ferdsel nær grensen. Etterretningstjenesten som ble bygd opp under siste del av krigen i Altevassområdet samarbeidet godt med samer bosatt ved Laimoviken. Ludvig Aarhaug (†), som i siste del av krigen hadde tilhold på etterretningsstasjonen "Kari" like over grensen på svensk side sørvest for Leinavatn i Bardu, har fortalt at en samejente, Stina Gaup, sydde et norsk flagg til "Kari". Når freden kom og stasjonen ble evakuert tok Aarhaug med dette flagget til Setermoen. Det befinner seg nå i utstillingen på Forsvarsmuseet på Setermoen. Under transporten fra "Kari" til Innset stilte samene opp med reinskyss for å frakte våpen og utstyr for de norske styrkene. Stina Gaup som sydde flagget hadde 2 brødre, Per Gaup og Johan Gaup som var med på denne reinskyssen. Hele familien hadde støttet den norske motstandskampen. Dette vitner om nære relasjoner mellom de norske og de samiske "bardudølene".

5.6.2. Reinbeitekonvensjonene 1919 m.fl. reduserte områdene de svenske samene fikk benytte under sommerflyttingen til Norge. Oppbyggingen av det norske forsvaret i Indre Troms etter krigen, og etableringen av Setermoen skytefelt redusert områdene for grenseoverskridende reindrift enda mer. Etter reinbeitekonvensjonen av 1972 ble området ytterligere innskrenket og i Bardu ble vestgrensene for reindriften satt ved Gaskasjåkka for Saarivuoma sameby og ved Sjødalen for Talma sameby slik som det praktiseres fortsatt i dag.

5.6.3. Ennå i 1964 og noen år etter flyttet samene fra begge byene til sommerboplasser ved vestenden av Altevatn. De kom med hele eller deler av familien i åpne båter med påhengsmotor over Leinavatn og Altevatn. Den gang hadde samene ikke biler og måtte samarbeide med nordmenn om skyss til Setermoen for å handle og besøke kjente. Det gikk nokså gemyttlig for seg, men dessverre var det ikke fritt for misbruk av alkohol. Enkelte bardudøler var svært behjelpelige med å skaffe drikkevarer og det ble nok gjort en del byttehandel. Jeg husker godt at det kom en beruset same til tannklinikken på Setermoen og tilbød reinkjøtt. Jeg kjøpte et lår som han veide i handa til 11 kilo. Han var svært fornøyd med penger som betaling, og senere kom han tilbake og ville at jeg skulle trekke tann på kona. Hun hadde tannverk, men var engstelig for å gå til tannlege. Hvordan det forløp kan jeg ikke helt erindre, men kom hun fikk hun helt sikkert behandling for tannverken.

5.6.4. Etter hvert som tekniske hjelpemidler ble mer vanlige i reindriften og samene fikk biler, og snøscooter og motorsykler helt overtok for ski og bruk av egne føtter under gjeting og samling av reinen, ble det mer sjelden med direkte kontakt mellom nordmenn og samer. Det ble stadig færre som deltok i arbeidet på sommerbeitene siden familiene ikke lenger flyttet med, men alle som har eget reinmerke møter opp så sant det er mulig ved kalvemerkingen i juli.

5.7. Kampen om Alta-Kautokeino vassdraget, et nytt tidsskille...

5.7.1. Planene om bygging av kraftverk i Altaelva og neddemming av samebygda Masi førte til svært sterke protester fra lokalbefolkningen i Finnmark. Organiseringen av motstandskampen ga stor tilslutning også fra deler av det norske samfunnet og det oppsto steile fronter mellom utbyggingstilhengere og motstandere. Det avgjørende slaget sto i "Stilla" mellom fredelige demonstranter som dannet en lenkekjede og statsmakten representert ved et enormt politioppbud.

5.7.2. Kraftverket ble bygd, men ved en redusert utbygging. Masi ble reddet fra neddemming. I ettertid har selv Gro Harlem Brundtland som var statsminister mens kampen raste som verst, uttalt at det var unødvendig å bygge ut Altaelva.

5.7.3. Samenes kamp for land og vann fikk medvind etter Alta-konflikten. Det ble i 1980 nedsatt et samerettsutvalg som utarbeidet en omfattende utredning om samerett bygd på sedvane i Finnmark, og som i 1987 resulterte i Sameloven. Sameloven dannet grunnlaget for opprettelsen av Sametinget i 1989. Sommeren 2006 ble Finnmarkseiendommen etablert og eiendomsretten til store deler av Finnmark ble overført fra Staten ved Statskog til innbyggerne i fylket. Finnmarkseiendommen kan sammenlignes med Statsallmenninger i andre deler av landet, og styres av et valgt styre.

5.7.4. Samerettsutvalgets arbeid gjennom mange år, og spesielt arbeidet med å opprette Finnmarkseiendommen, har fått fram engasjement blant både tilhengere og motstandere av de foreslåtte endringene i eierskapet til land og vann. Diskusjonen gikk særlig heftig i lokale medier, mens den var noe mer avdempet i riksmidlene. På samme måte som til alle tider var det kamp og konkurranse om naturressursene som var grunnlaget for oppfatningene på begge sider i striden. Striden fortsetter i lokalmediene, men er nå spesielt rettet mot styret og styrelederen i Finnmarkseiendommen.

5.7.5. Sametinget hadde sitt første møte 9. oktober 1989 som en direkte oppfølging av Alta-konflikten.

Sametinget er en selvstendig folkevalgt forsamling og er det representative talerøret for samene. Arbeidsområdet for Sametinget er alle saker som særlig angår den samiske folkegruppen. Sametinget er i kraft av status og rolle den fremste premissleverandør når det gjelder utformingen av statens samepolitikk og et rådgivende organ i samepolitiske spørsmål.

5.7.6. Sametinget ligger i Karasjok og har 43 representanter fra 13 valgdistrikter. Det første valget var i 1989 og Ole Henrik Magga ble valgt som den første presidenten. Senere fulgte Sven-Roald Nystø, og i dag er det en kvinne, Ailo Kesitalo, som er Sametingspresident.

5.7.7. Sametinget er samlet fire ganger i året. Mellom samlingene har Sametingsrådet ansvaret for Sametingets virksomhet. Rådet har fem medlemmer som er valgt av og blant representantene i Sametinget. Virksomheten til Sametinget er tosidig: å fremme politiske initiativ og foreslå forvaltningsoppgaver.

5.7.8. Sverige og Finland har også egne sameting. I 2000 ble Samisk parlamentarisk råd opprettet som et samarbeidsorgan mellom Norges, Sveriges og Finlands sameting. De russiske samene har observatørstatus.

6. Dagens situasjon i Troms

6.1. Generelt

6.1.1. Samerettsutvalget arbeider nå med forholdene omkring retten til land og vann i de samiske områdene sør for Finnmark. Dette setter allerede sennene i kok hos deler av befolkningen. Det har i enkelte lokale politiske grupperinger vært misnøye med Statskogs rolle som grunneier, og det har vært gjort mye arbeid for å få statens grunn i Troms og Nordland omgjort til statsallmenning med lokale fjellstyrer. Nå ser mange for seg at samerettsutvalget skal foreslå en ordning som likner på Finnmarkseiendommen også lenger sør. Da vil den samiske delen av befolkningen som er relativt fåtallig i forhold til den norske, få uforholdmessig stor innflytelse. Det får spesielt representanter fra Jeger- og Fiskerforeninger til å se rødt. Norges Jeger- og Fiskerforbund var en av de kraftigste kritikerne til opprettelsen av Finnmarkseiendommen.

6.1.2. Til tross for intensivert kamp om ressursene i forbindelse med Samerettsutvalgets arbeid om retten til land og vann, har forholdet mellom det offisielle norske samfunnet og det samiske hatt en gunstig utvikling. Samefolkets dag 6. februar er offisiell flaggdag i Norge og fridag for alle samer.

6.1.3. Troms fylkeskommune har inngått en samarbeidsavtale med Sametinget som setter samiske forhold på sakskartet på en annen måte enn tidligere. Det innebærer blant annet bruk av samiske navn parallelt med norske ved skilting av fylkeskommunens institusjoner. Dette har Universitetet og Universitetssykehuset praktisert en god stund. Jevnt over har samiske forhold fått en mye høyere status hos politikerne både i samiske områder og i kommuner der samer er i mindretall. Fornorskningspolitikken som har vært ført fra statsmaktens side gjennom generasjoner er forlatt til fordel for likeverd. Samene har fått status som urfolk i Norge og nyter økende respekt for både samisk språk og kultur. Det er kultur knyttet til reindrift som er det bærende elementet, men andre uttrykksformer har også fått forhold som stimulerer til utvikling av et bredere spekter av kulturformer.

6.1.4. Tradisjonelt har samisk håndverk eller ”duodji” hatt en betydelig og viktig plass blant kulturformene. Men det er tilkommet et eget samisk teater, en rekke samiske utøvere innenfor sang og joik og økt interesse for å lære samisk språk, også blant utlendinger.

6.2. Lokalt

6.2.1. Lokal reinbeitekonflikt i dag

6.2.1.1. Uenighet mellom svenske og norske myndigheter, og intern strid mellom norske og svenske samer med beiterettigheter i Troms har ført til aksjonspreget argumentasjon spesielt fra svenske reindriftsutøvere. Det kommer til uttrykk en følelse av bitterhet i forhold til at gammel sedvane synes å tape i kampen om ressursene. Utviklingen av reindriften har gått fra en intensiv, men økologisk reindriftsform til mer ekstensiv drift med stadig høyere reintall og behov for større beiteområder. Reindriftsforvaltningen lokalt i Troms har av egeninteresse også engasjert seg med aksjonspreget argumentasjon. Riving av et ”ulovlig” oppsatt samlegjerde på Lifjell ved Altevattn i Bardu er ett eksempel.

6.2.1.2. Lokalpressen, Nye Troms og Nordlys, har hatt reportasjer omkring uenighetene og aksjonene. Leseinnlegg (Nordlys onsdag 20. september 2006) fra svensk reindriftsutøver har stått på trykk i begge aviser der han forklarer de svenske samenes syn på retten til grenseoverskridende reindrift. Gammel sedvane legges til grunn for argumentasjonen, og det vises fra svensk side til den uoppsigelige avtalen i Lappekodicillen.

6.2.1.3. Et velformulert leserinnlegg i Nye Troms og Nordlys (5. september 2006) fra en bardudøl har gitt lokal støtte til de svenske ”bardudølene” og tradisjonen med innslag av svenske samer i Bardu i sommerhalvåret. Det har vært et godt samkvem mellom befolkningen i Bardu kommune og samer fra de svenske samebyene Saarivuoma og Talma. Bardu kommune har en gang gitt økonomisk støtte til et bokprosjekt om Talma samebys historie, og samebyen deltar årlig ved Villmarksmessa i Bardu med utstilling av samisk kultur og salg av samisk tradisjonsmat.

6.2.2. Lokale medier som NRK Troms og Nordlys formidler ofte samisk debatt og kulturstoff. I tillegg til leserinnlegg skrives det artikler redaksjonelt. Fra den siste tiden kan nevnes: ”Lag din egen sjamantrømme” (Nordlys, 2. november 2006), ”Studere samisk” (Nordlys, 3. november 2006) og ”Inviterer til sami vahkku”, omtale av forberedelsene til samisk uke i Tromsø i forbindelse med feiringen av 6. februar 2007 (Nordlys, fredag 17. november 2006) ”Viken senter for psykiatri og sjelesorg” i Bardu som nylig hadde offisiell åpningsuke hadde fortelling av samiske eventyr som et av mange tilbud til besøkende. (<http://www.vikensenter.no/>)

6.2.3. Talma sameby er representert i styringsgruppa for opprettelse av nasjonalpark i Bardu. Her har Talmas representant gitt uttrykk for at Talma sameby gjerne vil ha hele sitt område innlemmet som ”Verdensarvområde”, og plassert på FNs World Heritage List som samisk kulturlandskap.

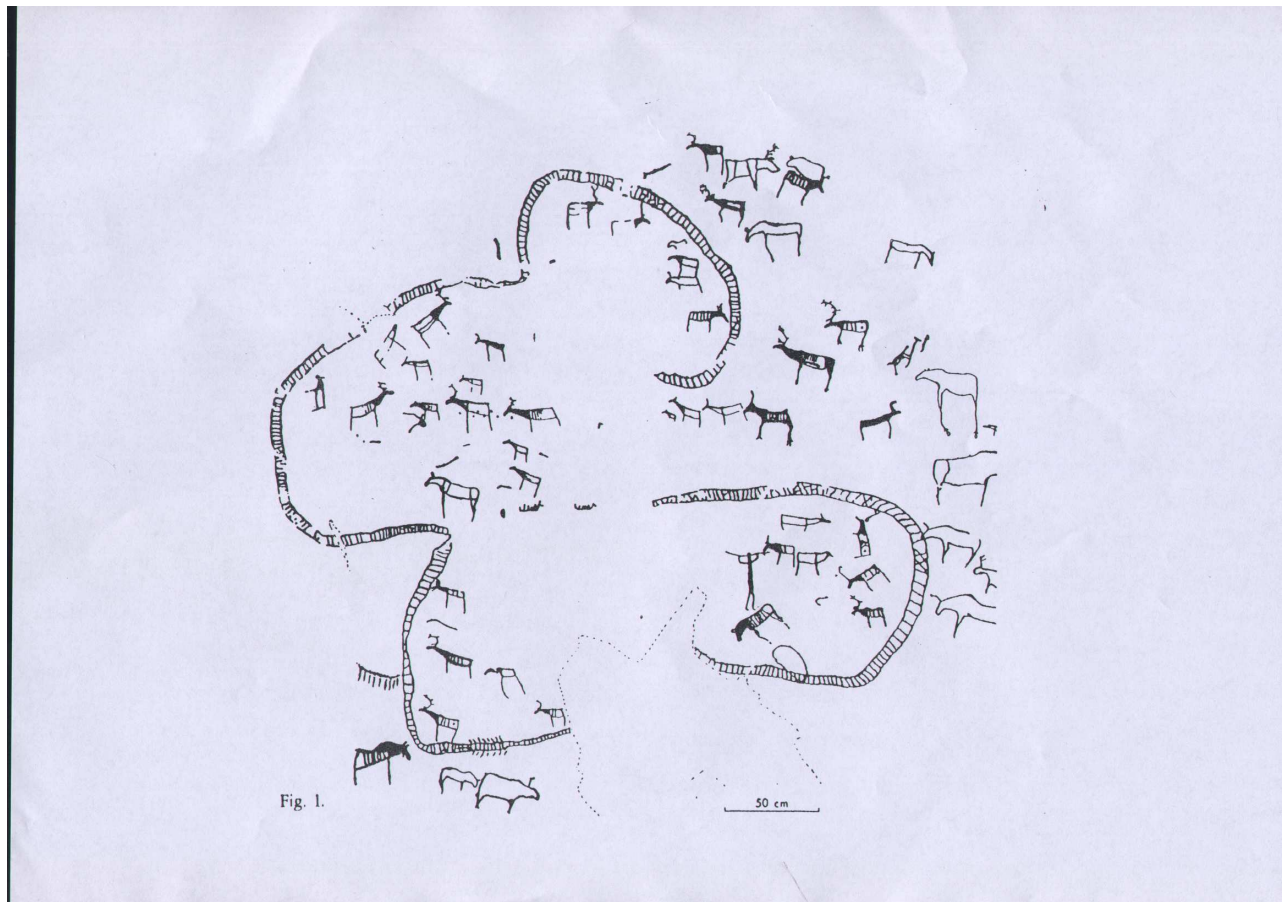
7. Avslutning

7.1 Samene har levd på Nordkalotten lenge, og deres historie går fra jakt- og fangstsamfunn, til mer fast bosetning i fjordstrøkene i Norge for noen grupper og til utvikling

av intensiv og ekstensiv reindrift for andre grupper. Det kan se ut som samhandling med storsamfunnet har vært anstrengende lenge i form av skattlegging fra opptil 3 nasjonalstater.

7.1.2. Men forholdene gikk fra vanskelige til verre etter som folketallet økte og det ble sterkere konkurranse om naturressursene. Særlig ille ble det da statsmakten brukte befolkningen i nordområdene som middel for å holde på suvereniteten over Nord-Norge. Da ble det viktig at det bodde "nordmenn" i området, og det ble igangsatt omfattende fornorskningstiltak som startet med kirkebygging ved Kirkenes og fortsatte med Thomas von Westen i første del av 1700-tallet og kristningen av samene, og som har pågått nesten til vår tid.

7.1.3 Alta-Kautokeino konflikten ble på en måte et skille for en ny samepolitikk som ennå ikke er ved sin avslutning. Samerettsutvalgets arbeid framover vil kaste lys over om det blir fortsatt fredelig sameksistens basert på likeverd og gjensidig respekt eller full splittelse og langvarig konflikt.

Helleristning som viser reingjerde. (Fig 1 fra forelesning av Sveinung Rundberg, reindriftsagronom)

8. Litteraturliste og kilder

Adolf Steen, Stallo. En studie. Kristiansand S. 1967

Anta Pirak, En nomad och hans liv. Uppsala 1933

Carl Schøyen, Tre stammers møte, Gyldendal Norsk Forlag A/S 1977. Ny revidert utgave
Egne opplevelser og observasjoner

Ernst Manker, Wahlström & Widstrand, 1972

Eystein Eggen, Bardu bygdebok, Bind I & II, Bardu 1950 og 1960

.
Forelesninger i kulturlandskap NAKUT Bardu 2006 v/Anders Bryn, Ivar Bjørklund og
Sveinung Rundberg

Hans Prestbakmo, Natur, tanker og mennesker i grenseland, Hans Prestbakmo 2002

Israel Ruong, Samerna, 1969, Bokforlaget Aldus/Bonniers, Stockholm Andra upplagan 1971

Israel Ruong, Fjällapperna i Jukkasjärvi socken, Uppsala 1937

Israel Ruong, Historisk återblick rörande samerna, Särtryck ur SOU 1975:100

Israel Ruong, Jåhkåkaska sameby, Särtryck ur Svenska landsmål och Svenskt Folkliv, 1964

Israel Ruong og Asbjørn Nesheim, Arktiske folk, Fabritius & sønners forlag, 1967

JD – NOU 1994: 21 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv

Johan Turi, Muittalus samid birra. Dansk oversettelse av Emilie Demant, København 1910

Lars Daniel Svonni, Talma sameby, AB Älvsby-Tryck, 1999

Muntlig meddelelse fra Jan Sørmo, Sør dalen, om Ellen Partapoulis beretning fra livet i
Pålnoviken

Norsk Rettstidene for 1842

Sami instituhta, Diedut, 4/80 Sammendrag hovedoppgave Geir Bjernes/Karl-Magnor Olsaker,
Norges landbrukshøgskole, 1978

Tromsø museum, Ottar, 5/95

Tromsø museum, Ottar, 1/06

Tromsø museum, Ottar, 4/06

